

Zdenko Čepič

MISLI IN DEJSTVA: izhodišča

De mortuis nil nisi bene, de vivis nil nisi verum
(O mrtvih nič slabega, o živih nič neresničnega)

Zgodovinoписje je veda, ki proučuje, prikazuje in tudi vrednoti preteklost. Torej »pripoveduje« danes, kaj se je zgodilo nekoč, kako se je zgodilo, zakaj se je zgodilo, kdo je kaj storil, zakaj je to storil tako ali tako, itd. Zgodovinoписje predstavlja preteklost, tj. zgodovino, kot jo imenujemo. V primeru Jugoslavije, države, ki je bila in je ni več, je tako zgodovinoписje poklicano, da o njej »spregovori«, da predstavi njeno zgodovino ali njene poglobitne poteze. Slovensko zgodovinoписje je na dejstvo, da je bila Jugoslavija država, v kateri s(m)o Slovenci živeli velik del 20. stoletja, vse kratko 20. stoletje, kot je njeno dobo, sicer na drugih časovnih mejnikih, zamejil britanski zgodovinar Eric Hobsbawm, kar nekoliko pozabilo. Ali ji vsaj ni posvečalo posebne pozornosti. Ko je jugoslovanska država še obstajala, se je očitno zdelo, da še ni pravi čas za to, da niso povsem dostopni vsi viri, da se zgodovinski proces še ni zaključil, da ga zato še ne moremo razčleniti in ovrednotiti. Razlogov ali opravičil, da se tega nismo lotili, je več. So opravičljivi, in so razlogi, ki nimajo pametnega izgovora. Nekaj je bilo pri tem tudi izgovarjanja na arhivsko gradivo, na njegovo dostopnost, urejenost ipd., nekaj pa je bilo tudi oportunitizma, torej preračunljivosti in prilagodljivosti oblasti. Sedaj te ni več, zato je odpadel vsaj ta razlog, zakaj ni mogoče obravnavati jugoslovanskega obdobja slovenske

zgodovine. Pri tem ne gre prezreti dejstva, da gre za dobo, dolgo triinsedemdeset let. Pri tem je »vključen« tudi čas druge svetovne vojne, ki je zaradi vsega, kar se je dogajalo, in zakaj se je dogajalo, posebna doba. Posebna doba tudi glede jugoslovanske države, njenega obstoja in neobstoja, njene nepretrganosti in njene obnovitve. Kakorkoli, s stališča države, njenega obstoja v času, ko zaradi okupacije in razkosanja njenega ozemlja ozemeljsko sicer ni obstajala, velja dejstvo njene povezanosti, kajti predstavljala jo je njena oblast. Jugoslovanska država je tako imela v svojem obstajanju dve dobi in več imen. Čeprav je šlo za jugoslovansko državo, sta se obe njeni pojavni obliki bistveno razlikovali glede vseh označevalcev, od oblike vladavine, organizacije države, političnega sistema. Še najbližje sta bili glede politične ureditve, čeprav naj bi bila prav – šlo je za vprašanje demokracije in njenega nasprotja – najbolj različna. Poudarek tega dela je na obdobju t. i. druge Jugoslavije, federativno organizirane jugoslovanske države (1945–1991) s socialistično politično ureditvijo in z oblastjo komunistov.

Vsekakor je glede na število zgodovinskega del slovenskega zgodovinskega dela tega bolj zanimala prva Jugoslavija. V obdobju druge Jugoslavije je bila prva podvržena »kritiki« predvsem s političnega stališča oblasti in ideologije, ki jo je ta imela. Prva jugoslovanska država je bila označena kot »stara Jugoslavija«, ali pa tudi kot »gnila Jugoslavija«, druga Jugoslavija pa je imela tudi mnogo poimenovanj, od »nova Jugoslavija« prek Avnojska Jugoslavija, Titova Jugoslavija, do tistih oznak, ki so odražale njen politični sistem in njeno organizacijo: socializem in federativnost. Zgodovinskega delo je kazalo zanimanje tudi za drugo Jugoslavijo, a je zgodovinskega del o njej precej manj, čeprav gre za daljše obdobje, kot je trajala prva Jugoslavija. Nikakor ni sicer mogoče reči, da ni bil čas po drugi svetovni vojni v slovenskem zgodovinskega delu nič raziskan in zgodovinskega delo predstavljen, se pa teme, v kateri bi bila predstavljena Slovenija v Jugoslaviji, njen položaj in vloga v jugoslovanski državi po drugi svetovni vojni, še ni nihče lotil bolj sistematično in tudi analitično kritično. Bolj ali manj smo glede tega ostajali na posplošenih ocenah, približkih, nekakšnih »resnicah« in tudi »mitih«, na nekih bolj političnih in spolitiziranih ocenah, ne pa na tistih, ki imajo značaj rezultatov zgodovinskega preučevanja. Dela so bila v odnosu na politični sistem in oblast, ki ga je predstavljala, do nje manj kritična. S koncem jugoslovanske države se je stopnja zgodovinskega kritičnosti povečala, in včasih je šlo kar za pretiravanje, kar je spominjalo na pretirano »kritikastrsko«, zgodovinskega delo prikazovanje prve Jugoslavije. Bilo je pristransko in je ugotavljalo le negativnosti, ki jih je bilo nedvomno veliko, zlasti v njeni politični zgodovini. Glede zgodovine druge Jugoslavije se je z njenim koncem in nastankom samostojne slovenske države slovensko zgodovinskega delo »sprostilo«, saj je druga Jugoslavija lahko postala predmet zgodovinskega raziskovanja. Morala je postati predmet

zgodovinopisnega raziskovanja, a se je kar nekako izgubila. Jugoslovanski okvir je ostal neupošteván, edini poudarek je bil na Sloveniji, njenem razvoju. Jugoslovanskega okvira pa ne gre zanemariti, saj je bistveno vplival na Slovenijo. Slovenija je bila namreč v Jugoslaviji. V vsem dobrem in v vsem slabem, kar je že to pomenilo za Slovenijo v času po drugi svetovni vojni do konca jugoslovanske države in slovenske samostojne države. Slovenske zgodovine po drugi svetovni vojni ni mogoče obravnavati brez Jugoslavije.

Predmet obravnave je Slovenija v Jugoslaviji. Naslov bi lahko bil tudi Slovenija in Jugoslavija ali celo Slovenija proti Jugoslaviji. Poudarek je na državnosti Slovenije, ki jo je ta dobila v drugi Jugoslaviji. Tako ne gre za prikaz Slovencev v Jugoslaviji, ampak za prikaz njihove države v okviru Jugoslavije. Preučevanje te teme je nedvomno zgodovinsko in zgodovinopisno pomembno. Pri tem je treba priznati, da smo v slovenskem zgodovinopisju glede teh raziskav in predstavitev te tematike nekoliko v zamudi, smo zamudniki in dolžniki, in to lastni stroki in slovenski javnosti. V nekaterih drugih nacionalnih sredinah jugoslovanske države, danes so to kot Slovenija samostojne države, so to nalogo zgodovinarji že opravili. Ni pa res, da ni slovensko zgodovinopisje še ničesar naredilo. Narejenega je precej, mnogo je že napisanega, res pa niso to dela, v katerih je jasno predstavljen odnos Slovenije in Jugoslavije oziroma Slovenije v Jugoslaviji. Tako je ta tema obsežno predstavljena v drugem zvezku Slovenske novejšje zgodovine (Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, Ljubljana 2005), ki govori o preteklosti od konca druge svetovne vojne pa do konca jugoslovanske države oziroma do vzpostavitve samostojne in neodvisne slovenske države.

Jugoslavija je bila od svojega začetka ob koncu drugega desetletja 20. stoletja pa do konca zadnjega desetletja tega stoletja za triinsedemdeset let (vprašanje je, kdaj je Jugoslavija kot država izginila) zemljepisni in politični prostor, v katerem je bila Slovenija. Ta je sicer postala politični pojem oziroma je dobila značaj politične tvorbe, države, šele v drugi Jugoslaviji. Pred tem je sicer nastopala kot Slovenija v zemljepisnem smislu z jasno etnično in politično opredelitvijo, vendar ne s tem imenom kot uradnim. Od začetka slovenskega političnega narodnega programa iz časa pomladi narodov leta 1848, ko se je ta oblikoval skozi program Zedinjene Slovenije v smislu upravne avtonomnosti združenega ozemlja, na katerem so živeli večinsko Slovenci (v okviru dežel habsburške monarhije), pa do konca druge svetovne vojne je šlo za željo po čim večjem avtonomizmu, ki bi dajal ozemlju, na katerem so živeli Slovenci, veliko stopnjo možnosti za upravno, gospodarsko, kulturno samostojnost. Ideja državnosti kot nadgradnja teh političnih hotenj se je uresničila s federativnostjo Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Slovenija je postala država, slovenski narod je bil suveren. Jugoslavija, v katero so takrat kot

suveren narod Slovenci vstopili na osnovi načela pravice samoodločbe narodov, je bila »širša« domovina in je določala Sloveniji in Slovencem bistvena vodila njihovega življenja v splošnem. Glede Slovenije v Jugoslaviji je šlo za odnos med splošnim, jugoslovanskim, in posebnim, slovenskim.

Druga Jugoslavija je bila, kot je bilo jasno zapisano v njeni prvi ustavi iz leta 1946, »enotno državno in gospodarsko območje«. Skupen je bil politični sistem in iz njega izhajajoča oziroma od njega odvisna ekonomska ureditev in celotna državna ureditev. Federalne enote – republike kot države – so namreč prenesle del pristojnosti, kaj je določala ustava, na zvezno, tj. centralno oblast. Zakonodaja je bila skupna, in v primeru, da se republiška zakonodaja, tista, ki jo je sprejela »nacionalna«, tj. federalna skupščina kot zakonodajni organ, ni skladala z zvezno zakonodajo, so se uporabili zvezni zakoni. Ti so bili nad republiški. Načela so bila jasna in stalna, a v vsaki od ustav so bili odnosi v federacij in pravice ter dolžnosti federacije zapisani bolj zapleteno, tako kot se je t. i. politični jezik razvijal glede na splošno politično stanje v nekem določenem obdobju druge jugoslovanske države.

Ko govorimo o Sloveniji v Jugoslaviji, ne moremo mimo Jugoslavije. Jugoslavija je bila za Slovence njihova »širša domovina« in – gledano skupno oziroma posplošeno – smo jo jemali res kot tako in imeli do nje bolj pozitiven kot negativen odnos. Danes pa je – gledano tudi bolj splošno – ta odnos bolj negativen, razen, ko se prebudi v posameznikih občutek dobrih starih časov, ali pa, ko ugotavljamo ob težavah, ki jih imamo – zakuhali smo si jih sami – da je bilo nekoč, v Jugoslaviji, nekaj, kar je sedaj slabo, bolje urejeno. Ali je res bilo in ali s(mo) bili tedaj zadovoljni ali celo navdušeni nad tistim, je veliko vprašanje. Gre za selektivnost spominjanja. Da pa s(m)o do Jugoslavije kritični, pa je to morda posledica naših izkušenj iz nekaj zadnjih njenih let ali celotnega zadnjega desetletja njenega obstoja. Jugoslavija je za nekatere, kot tudi eden od njenih simbolov, Tito, ali pa prav zaradi njega, nekaj slabega, tako negativnega, da se o tem ne govori ali se sploh ne spodobi govoriti. Zlasti ne pozitivno. Ko govorimo o Jugoslaviji zgodovinarji, vsaj večina, jo danes razumemo predvsem kot zgodovinsko dejstvo, ki se mu ni mogoče izogniti. In ko govorimo o Jugoslaviji, je to vračanje k Jugoslaviji kot predmetu raziskovanja, in ne v Jugoslavijo. Ta je »artefakt«. Ker je Jugoslavija kot država zgodovina, je tako »last« zgodovinarjev, kot je njihova pravzaprav vsa preteklost. Ta je sicer resda »last« vseh, vsakega po svoje, po svojih pogledih in tudi spominih, a zgodovino preučuje in jo predstavlja zgodovinopisje. Kot je politika »last« vseh, velja to tudi za zgodovino. Je pa res, da zgodovinarji običajno, vsaj ne pogosto in praviloma, politike ne uporabljamo za svoje argumente, medtem ko politika po mili volji uporablja zgodovino, zgodovinska dejstva, za lastne koristi, v politične namene. To v veliki meri velja glede odnosa do Jugoslavije. Hitro se nekomu, ki ne tolče kar

počez čez Jugoslavijo, prilepi oznaka »jugonostalgik«, kar velja že kar kot psovka, malodane tako kot »der Jude« v nacistični Nemčiji.

Ko je tema takšna, da govori o Sloveniji v okviru Jugoslavije v točno določenem zgodovinskem obdobju, je treba Jugoslavijo kot prostor, na katerem se je zgodovina dogajala, obravnavati s »hladno glavo«. Danes nanjo in na njen čas gledamo povsem drugače kot v času njenega obstoja. Če se je takrat, ko je bila in s(m)o bili Slovenci v njej, gledalo nanjo pretirano pozitivno, brez kritike ali le z malo kritičnega, pa je sedaj, ko je ni več in je resnično le še zgodovinsko dejstvo, njeno vrednotenje morda celo pretirano kritično. Pretiravanje je šlo iz ene skrajnosti v drugo. Nekako se zdi, da bi marsikdo najraje zamolčal, spregledal ali kar pozabil, da s(m)o Slovenci bili njen tvorni del. Sedaj marsikdo gleda na Jugoslavijo kot na »ječo narodov«, v kateri so živeli skupaj, pri čemer se pozablja (najbrž namenoma in ne le iz neznanja), da s(m)o Slovenci vanjo vstopili po lastni »narodni« volji na osnovi pravice do samoodločbe. To velja tako za prvo kot za drugo Jugoslavijo. Glede odnosa do Jugoslavije ni treba »bežati« pred lastno zgodovino, tisto, ki smo jo soustvarjali. Prav tako se ni treba postavljati v vlogo »žrtve« Jugoslavije. Nasploh ni treba na Jugoslavijo gledati kot na nekaj, kar ni bilo tudi naše, in njene zgodovine spregledati ali dovoliti, da jo nekdo ustvarja po lastnih pogledih in hotenjih. Jugoslavija je bila država vseh, ki s(m)o v njej bivali, in ne le tistih, ki si jo prisvajajo, češ da so zanjo največ naredili in v njej najbolj trpeli. Takšno je npr. stališče v številčno največjem narodu, ki je živel v Jugoslaviji. Povedati moramo svojo lastno (slovensko) razlago skupne jugoslovanske zgodovine in poudariti svojo vlogo v njej. Tako kot naj storijo to tudi drugi. Vsak narod je bil v Jugoslaviji svoj in svojevrsten dejavnik in kot tak naj se vidi v njej in tako naj se predstavlja. Pogoj je le, da se ne precenjuje in s tem daje v nič drugega ali druge. Da ne postaneta zgodovina in zgodovinopisje na ta način sredstvo »nacionalizma« ali »nacionalizmov«, kajti na ta pojav ni bil in ni imun noben jugoslovanski narod. Vsakega je zaneslo in ga še zanaša v nacionalizem.

Kar se je na primer zdelo (se zdi) Hrvatom izraz čistega patriotizma, npr. dogajanja v času hrvaške pomladi konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, se je zdelo (se zdi) drugim zaradi načina izražanja in izrazov, ki so omenjali čas druge svetovne vojne, ko so bili Hrvati državno »neodvisni« (vprašati se velja, od koga?), izraz nacionalizma. Šlo je za izključevanje drugih narodov, predvsem Srbov, na način, da so se ti čutili ogrožene. Kar so videli v tem primeru, ko so želeli doseči emancipacijo v okviru druge Jugoslavije, ker so se čutili zapostavljene in ne enakovredne, Hrvati kot domoljubje, so drugi videli kot hrvaški šovinizem in nacionalizem, zvezne oblasti pa tudi kar kot separatizem. Za isti zgodovinski pojav ali proces je tako mogočih več pogledov in vrednotenj, ki so odvisni od nacionalnega dejavnika tistega, ki to počne. Podoben je primer glede razmerij

med Srbi in Slovenci, mogoče je reči med politikama in politiki obeh narodov v drugi polovici osemdesetih let. Srbom se je zdelo povsem normalno, da je način, ki so se ga posluževali s t. i. mitingi in z izrazoslovjem, ki je bilo grobo in žaljivo do drugih narodov, ki se njihovim pogledom in zahtevam niso želeli ukloniti, npr. Slovencev, pravi. Do njega imajo pravico, češ da so »veliki« in da njihova moč izhaja iz dejstva, da so v Jugoslaviji največji narod, ki, takšna je bila »ideološka« osnova tega nacionalizma, doživljajo v Jugoslaviji krivice, ker jim drugi te pravice ne priznavajo. Slovencem pa se je zdelo to povsem nerazumljivo in nesprejemljivo in so oboje pokazali, npr. s političnim zborovanjem konec februarja 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani, ko so izrazili nestrinjanje s srbsko politiko do Kosova in podprli rudarje albanske narodnosti, ki so takšni srbski politiki in razumevanju njihovih pravic nasprotovali s stavko pod zemljo. Srbom se je zdelo njihova politika do Kosova normalna, Slovencem, ki so proti njej dvignili glas, pa protiustavna in nasploh v nasprotju z bistvom druge jugoslovanske države. Obe »strani« pa sta trdili, da se borita za Jugoslavijo. Ocene tega obdobja, dogajanja v njem, so še vedno različne, odvisne od »nacionalne« pripadnosti avtorja. Najbrž, ali kar zagotovo, bodo ostale različne in povsem nasprotujoče. Tako gledamo v Sloveniji svojo osamosvojitve kot razdružitev, kot nasprotni pol združitve, za katero menimo, da je bila po naši volji in ne prisila iz Srbije, da je bila združitev v Jugoslavijo z upoštevanjem samoodločbe, medtem ko v Srbiji razumejo slovensko osamosvojitve za »secesijo«, za odcepitve. Ker pa ni tudi istega razumevanja glede pravice do samoodločbe narodov, ta pa vključuje tudi pravico do odcepitve, zlasti glede tega, ali je ta pravica enkratna ali je trajna, pomeni slovenska osamosvojitve nasilno dejanje proti Jugoslaviji, češ, Srbi smo želeli ohranitev Jugoslavije. Da so jo želeli popolnoma spremeniti in jo prilagoditi svojim pogledom in potrebam, se jim ne zdi potrebno omenjati, ali se jim zdi, da so imeli do tega neko pravico, Slovenci pa so jo s svojo politiko razbili. Sicer pa »secesijska« vojna med Severom in Jugom v ZDA še kar traja! Res pa sta bila tam znana zmagovalec in poraženec, država, za katero so se borili med seboj ali proti njej, pa je obstala. Jugoslavija pa ne!

Za zgodovinopisje ni danes bistveno vprašanje, kaj je komu pomenila Jugoslavija in zakaj. Za stroko, katere namen je pogled v preteklost in prenos le-tega v sedanost, je bistveno vprašanje, kakšna je Jugoslavija bila in kako je delovala oziroma živela in kako s(m)o v njej živeli. Kot so bile takrat, ko je jugoslovanska država obstajala, glede tega razlike glede na narodno pripadnost oziroma državno pripadnost, so glede tega razlike tudi, ali še bolj, danes. Prisotna so vprašanja, kdo je komu v Jugoslaviji storil kaj slabega, zakaj je tako ravnal, kdo je koga izkoriščal ali živel na njegov račun, kdo je kriv za razpad države itd. Mnenja so glede na nacionalno sredino in na poglede ter stališča, ki jih nekdo zastopa politično in ideološko v svojem nacionalnem okolju, povsem razumljivo,

različna. Pogled na Jugoslavijo ima danes »nacionalno« in politično oziroma ideološko izhodišče.

Kakorkoli, obravnava Jugoslavije je čista zgodovina. Strokovno, raziskovalno vprašanje za zgodovinopisje! Ne gre za čustva, za nostalgijo, ampak za zgodovino. Morda gre le za čustveno miselni spomin, nekakšen *mental emotional memory*. Gre za racionalno strokovno odločitev, da je treba proučevati Jugoslavijo zgodovinopisno, čeprav je marsikdo prepričan, da je o njej vse že znano. Da je že ovrednotena!

Slovenija je bila del jugoslovanske države. To je neizpodbitno zgodovinsko dejstvo. Je pa manj jasen odgovor na vprašanje, ali je bila Jugoslavija Slovincem res »zaželena dežela« oziroma država, kot je bila razumljena v slovenski politiki tako prve kot druge Jugoslavije. Vprašanje je tudi, ali je izpolnjevala in izpolnila vsa njihova pričakovanja, in tudi, ali je bila nuja ali prisila. Jugoslavija je bila za Slovence nuja in s tem tudi prisila. Vanjo so se morali vključiti. Zaradi sebe, svoje nacionalne potrebe in varnosti.

Vsekakor je na to, ki dejansko ni prvovrstno zgodovinopisna dilema, ampak je bolj stvar politične publicistike in politike, ali pa kar stvar »kavarniških«, »gostilniških« pogovorov in modrovanj, težko dati enovit odgovor. Politika oziroma politiki dajejo sodbe o Jugoslaviji, pozitivne in negativne, glede na svoje politično prepričanje in poglede, zlasti pa glede na svoje »aktualne« politične potrebe. Tako je sedaj, več kot dvajset let po koncu jugoslovanske države (gre za enako število let, kolikor je sploh trajala prva Jugoslavija), ta ocenjevana bolj negativno kot pozitivno. Gre za vprašanje zanikanja nečesa, kar je bilo. Tega pa si zgodovinopisje ne more in ne sme privoščiti.

Slovensko zgodovinopisje je že mnogokrat pokazalo, zakaj in kako je bila za Slovence Jugoslavija predvsem zgodovinska nuja. Da niso imeli ob njenem nastanku po prvi svetovni vojni in tudi ob njeni obnovitvi oziroma nastanku druge Jugoslavije v času druge svetovne vojne – nastanek obeh jugoslovanskih držav je bil povezan z vojno – nobene druge možnosti kot postati del jugoslovanske države, je zgodovinsko utemeljeno in zgodovinopisno dokazano. Razpravljanja in »modrovanja« o možnostih za slovensko samostojnost brez jugoslovanskega okvira nimajo z resnim zgodovinopisjem nobene povezave. Ko pa je ideja jugoslovanstva ali t. i. jugoslovanska ideja kot tista, ki je temeljila na potrebi in možnosti državnopolitičnega povezovanja južnoslovanskih narodov, in je bila tista, ki je poleg drugih dejavnikov, zlasti političnih, in to zunanje političnih, kakršni so bili neposredno po prvi svetovni vojni, bistveno vplivala na oblikovanje skupne države južnoslovanskih narodov, presežena oziroma ni imela več tistega »naboja«, kot ga je imela ob združitvi v prvo in tudi v drugo Jugoslavijo, je bil tudi konec jugoslovanske države. Kot je bila ta ustvarjena z združitvijo, je bil njen konec z razdružitvijo. Nekateri tega niso razumeli in so za svoje nacionalne

interese, ki niso imeli skoraj nič zveze z Jugoslavijo, bili pripravljene »se iti vojno«. Medetnično vojno z genocidnimi prvinami. Na vojno med jugoslovanskimi narodi, ki pa ni bila niti klasična državljanska vojna, čeprav je potekala na ozemlju jugoslovanske države, ki je tedaj sploh ni bilo več. To ni bila »secesijska vojna«, ampak osvajalna vojna tistih, ki so v imenu svojih nacionalnih interesov, kar se razume koristi, želeli za svojo »nacijo« ali državo pridobiti ozemlje na račun drugega naroda. Jugoslavije jim je bilo malo mar, bila pa je primerno sredstvo ali argument zlasti za mednarodno skupnost.

Koliko pa je bila Jugoslavija s svojim nastankom prisila, pa je mogoče jasno povedati, da je bila sama združitev, način združitve in čas združitve v jugoslovansko državo na določen način prevara. Ko so se odločili za združitev, ta je potekala skupaj s Hrvati in Srbi iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine, so dobili iz Kraljevine Srbije drugačna zagotovila glede skupnega življenja v jugoslovanski državi, npr. glede uprave in avtonomije, kot se je pokazalo kmalu po združitvi. Dejstvo je, da so Slovenci vstopili v jugoslovansko državo po lastni volji na temelju samoodločbe, kakršno je takrat ponudil narodom habsburške monarhije predsednik ZDA Woodrow Wilson. Kaj se je zgodilo po združitvi, da so bila zagotovila, dana ob združitvi, prelomljena, in je postala Jugoslavija za Slovence ne le »obljubljena dežela«, ampak tudi nekaj, česar si niso predstavljali v zanosu združevanja, pa je že druga zgodba. To je celotna zgodovina političnega dogajanja in tudi gospodarskega v prvi Jugoslaviji.

Druga Jugoslavija, imela je dve uradni imeni – Federativna ljudska republika Jugoslavija in Socialistična federativna republika Jugoslavija – se je od prve razlikovala dejansko v vsem tistem delu, ki državi daje podobo in značaj. To je njena politična podoba, oblika vladavine, politična ureditev in organizacija države. Druga Jugoslavija je bila organizirana federativno. Izhajala je iz priznavanja načela pravice do samoodločbe narodov, ta pa vključuje tudi pravico do odcepitve naroda, ki ni s svojim položajem v državi zadovoljen. Federativnost druge Jugoslavije je temeljila na načelu enakopravnosti narodov in njihovih politično upravnih enot, t. i. republik. Te so imele omejeno stopnjo državnosti, ki pa se je v celotnem obdobju glede na spremembe ustave večala. Šlo je nekako za države v državi, kar se je na koncu druge jugoslovanske države zelo pokazalo. Vlogo republik je v njihovi suverenosti in v razvoju omejeval centralizem kot sredstvo državne skupnosti, in to zlasti v gospodarstvu, najprej kot plansko gospodarstvo, nato pa kot centralizirana investicijska politika. To je povzročalo nasprotovanja do državnega centra zlasti v gospodarsko razvitejših republikah, ki so zaradi načela egalitizma začele gospodarsko stagnirati in tudi zaostajati. V prvi vrsti je to veljalo za Slovenijo, in to je bil eden bistvenih razlogov za slovensko »nezadovoljstvo« v jugoslovanski državi.

Razlike med »nacionalnimi« deli jugoslovanske države, republikami, so bile najbolj izstopajoče zlasti na področju gospodarske razvitosti. Jugoslavija je bila namreč gospodarsko neenotna in raznovrstna država in njeni sestavni deli so zato imeli različne poglede na skupno gospodarsko politiko in razvojne prioritete. Slovenija kot gospodarsko najbolj razviti del jugoslovanske države je zato nasprotovala centralizmu že ob koncu petdesetih let, takoj ko je bilo konec klasičnega planskega obdobja gospodarjenja in ko je delavsko samoupravljanje z načelom delitve po rezultatih dela postalo bistven del jugoslovanskega političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ena bistvenih vlog Slovenije v času druge Jugoslavije je bilo nasprotovanje centralizmu. To je bilo vodilo slovenske politike vse do konca jugoslovanske države. Kot gospodarsko najbolj razvita republika je Slovenija tesno povezovala uresničevanje nacionalnih gospodarskih interesov z nadaljevanjem decentralizacije pristojnosti in odločanja ter krepitvijo blagovno tržnih odnosov. Iz opozarjanja na potrebo po večji vlogi republik je izšlo politično vprašanje o položaju in vlogi republik v odnosu do zveze, kar se je kazalo v reformah federativnosti, ki so šle v smeri večanja položaja in vloge republik in rasti njihove državnosti.

Slovenija v Jugoslaviji je imela več podob. Več podob je imela tudi Jugoslavija. Danes gledamo na Jugoslavijo kot na državo, iz katere smo odšli in jo želimo videti (jo predstavljati) le kot slabo, sebe pa kot »žrtev«, ker smo v njej živeli ali bili v njej prisiljeni živeti. Prisila je bila predvsem v podobi t. i. velike politike, ki so jo oblikovale velike države, in iz nje izhajajočih pogojev, ki so zahtevali združitev v jugoslovansko državo. Da je bila združitev žrtev za narode, ki so se združili v jugoslovansko državo, pa ni samo slovenski pogled, ampak gojijo takšne poglede tudi drugi narodi, ki so tvorili to državo. Nekateri jih povejo bolj jasno in jih poudarjajo, drugi so bolj zadržani. Dejstvo je, da je jugoslovansko obdobje za vse narode, ki so v Jugoslaviji živeli, za njihove države pomenilo več pozitivnega kot negativnega, vendar se sedaj izpostavljajo le negativnosti. Vsak narod, tudi Slovenci, želijo poudariti predvsem, da jim je jugoslovansko obdobje veliko vzelo in malo dalo. Jugoslavija je vsekakor imela več obrazov. Jugoslaviji in bivanju v njej – treba je biti pošten do zgodovine in povedati, da s(m)o se Slovenci, naša politika oziroma politiki, ki so jo ustvarjali, zanjo odločili dvakrat – je mogoče dati različne poudarke. Od čistih političnih, prek gospodarskih, kulturnih, do povsem »navadnih«, tj. osebnih, kako je kdo doživel jugoslovansko obdobje zgodovine. Odnos do Jugoslavije je pač odvisen od marsičesa in marsikoga.

Iz nacionalne samozadostnosti (ozkih nacionalnih, morda kar nacionalističnih) razumevanj jugoslovanskega obdobja se namreč dogaja v zgodovinopisju vseh držav, nastalih na pogorišču jugoslovanske države, da gledajo le na sebe kot na nekaj posebnega. Želijo biti zgodovinopisno izolirani od drugih nekdanjih

sodržavljanov. To je prisotno tudi v slovenskem zgodovinopisju. Težnja je biti čim bolj samoslovenski in samóсловenski, pri čemer je Jugoslavija, katere del je bila Slovenija (in jo je soustvarjala), prikazovana kot tujek, kot nekaj, kar je bilo vsiljeno. Ali je to res in kdo je komu kaj vsilil? In kako? Za politične potrebe je takšna razlaga, ki kaže Jugoslavijo za Slovence kot »tujo« državo, lahko celo razumljiva, ne pa za zgodovinopisje. Brez poznavanja in razumevanja skupnega jugoslovanskega razvoja ni mogoče razumeti in pojasniti slovenskega (ali hrvaškega itd.) razvoja v času druge Jugoslavije. Ne gre pa za vse, kar je bilo v razvoju negativnega, iskati izgovorov samo v Jugoslaviji, ampak jih je treba iskati tudi pri sebi.

Izhajati velja iz državnega in političnega okvira, ki je vplival na razvoj posameznih republik. Poleg skupnega jugoslovanskega vpliva, ki sta ga je določala politični sistem in organizacija uprave, pa je bil razvoj po posameznih jugoslovanskih republikah v veliki meri odvisen od njihovih notranjih razmer – socialnih, gospodarskih, političnih, nacionalnih (te so bile na Hrvaškem za razliko od Slovenije, ki je bila nacionalno homogena, posebnost), od vseh dejavnikov razvoja.

* * *

V Jugoslaviji je imela Slovenija, kot vse republike in vsaka posebej, svoj položaj in svojo vlogo. Položaj ji je bolj ali manj določala ustavna ureditev, tako vsejugoslovanska kot tudi slovenska. Slovenija je namreč bila v drugi Jugoslaviji, za katero je značilna federativna organizacija države, država. Stopnja državnosti se je spreminjala in večala. Slovenija je bila po ustavnem položaju izenačena z drugimi federalnimi enotami federativne države, t. i. republikami, in ni bila glede tega nič posebnega, je pa bila nedvomno od drugih republik drugačna. To ji je v veliki meri določalo njeno vlogo v Jugoslaviji in vplivalo nanjo. Vlogo je Sloveniji v Jugoslaviji določal njen dotedanji zgodovinski razvoj, zlasti na področju gospodarstva. Bila je gospodarsko najrazvitejši del jugoslovanske države. Gospodarstvo in gospodarjenje sta Sloveniji določala njeno vlogo v Jugoslaviji oziroma si je iz tega dejstva svojo vlogo oblikovala na političnem področju. Na slovensko politiko je v drugi Jugoslaviji gospodarsko stanje Slovenije močno vplivalo in jo opredeljevalo kot bistvenega nasprotnika centralizma, ki je bil zelo živ kljub federativnosti. Slovenija, njena politika oziroma politiki, ki so jo oblikovali s pogledom na slovenske nacionalne koristi, je bila poglavitni dejavnik v odnosu, ki je bil značilen za celotno obdobje druge Jugoslavije, to je bilo razmerje med federativnostjo in centralizmom, in ki je na koncu prepeljal do konca jugoslovanske države.

Zgodovina Jugoslavije in Slovenije ter Slovencev v njej je vsekakor razpeta med mitom in resničnostjo jugoslovanske države. Pri tem ni niti pretirano reči,

da je bilo za drugo Jugoslavijo značilno tudi, da je njena resničnost postajala mit. Mit o srečni in dobri Jugoslaviji. Koliko pa je bilo to res, je stvar raziskovanja in predstavljanja zgodovinopisja. Za Jugoslavijo, prvo in drugo, pa je mogoče uporabiti ugotovitev, da je bila to država, v kateri so Srbi vladali (ali so to v drugi Jugoslaviji vsaj želeli), Hrvati so se razburjali in sklepali politične kupčije, Slovenci pa so plačevali. To je misel Antona Korošca iz februarja 1926, izrekel jo je v Narodni skupščini Kraljevine SHS ob razpravi o državnem proračunu, torej o stvari, ki je imela stvarno vsebino. Šlo je za denar, za proračun in njegovo uporabo, in ta je bila »predmet spora« tudi v drugi Jugoslaviji. Mogoče je celo reči, da so bili državni proračun, investicijska sredstva in njihovo razdeljevanje, kdo deli in kako ter komu, ena bistvenih točk političnega dogajanja v drugi Jugoslaviji.

Zgodba Slovenije v Jugoslaviji se konča, ko s(m)o se Slovenci osamosvojili in oblikovali svojo samostojno državo. Jugoslavija je postala za Slovence zgodovina in tudi sama je postala zgodovina. Iz subjekta je Jugoslavija tako postala objekt zgodovinopisnega preučevanja.

* * *

Vprašanje pa se postavlja tudi glede tega, kako pisati zgodovino Jugoslavije. Ali kot skupno ali kot samostojen »nacionalni« pogled na skupno državo, na Jugoslavijo vsakega naroda, ki je v njej živel, posebej. Vsekakor se to kaže tudi v tistih delih, ki imajo pretenzijo prikaza celote – nevtralnega – nacionalno nevtralnega – pogleda oziroma prikaza Jugoslavije. Razlike med pogledi, ocenami in prikazi ne le svoje »nacionalne« zgodovine, svojega deleža in svojega prispevka k jugoslovanski državni skupnosti oziroma v njej – kar je logično, saj gre za »nacionalno« zgodovino, toda tudi za razlike glede skupne zgodovine. Vse od začetka jugoslovanske države, nastale po prvi svetovni vojni kot ena od njenih posledic oz. rezultatov (kako je nastala – ali z združitvijo ali z razširitvijo Srbije, je stalno vprašanje, je bilo in je še in najbrž še bo, dokler bomo obravnavali zgodovino jugoslovanske države) pa do njenega konca, ki je sovpadel z drugo veliko prelomnico 20. stoletja ali vsaj druge polovice 20. stoletja – s t. i. padcem berlinskega zidu kot simbola hladne vojne in politične ter ideološke delitve sveta na t. i. demokratični del na eni in komunistični na drugi strani. Koliko je konec jugoslovanske države vezan na to »svetovno« dogajanje, je lahko tudi vprašanje za zgodovinopisje, in odgovori bodo nedvomno različni, kot tudi, ali je proces demokratizacije v Jugoslaviji na eni strani v nekaterih njenih delih, in proces, ki je bil v mnogih potezah nasprotje temu, kar je privedlo do konca jugoslovanske države, kaj vplival na to »svetovno« dogajanje. Dejansko se je politični in splošni družbeni proces v Jugoslaviji, ki se je končal z njenim koncem kot države – ta je razpadla in izginila z zemljevida, ostala pa je kot zgodovinski pojav, ki ga je treba zgodovinopisno obravnavati,

začel prej, kot so se pokazali pogoji za »padec berlinskega zidu«. Razpadanje Jugoslavije in konec hladne vojne, za kar je bil odločilen konec »komunizma« kot državnega sistema v državah, v katerih so bili komunisti na oblasti – to so bili tudi v Jugoslaviji – sta sicer časovno povezana procesa, a le z malo drugimi povezavami. Ne glede na »padec berlinskega zidu« bi Jugoslavija doživela svoj konec, kakršnega je. Procesi in dogajanja v njej so povzročili to, ne pa »razpadanje« »komunizma«. Je pa bil to eden od razlogov, da ni imela Jugoslavija dejansko nobene možnosti več, da bi se iz krize, ki se je začela v začetku osemdesetih let s smrtjo njenega »očeta« Tita, izvlekla, ko je razpadla jugoslovanska komunistična organizacija, ki naj bi bila po mnenju in upanju »očetov« druge jugoslovanske države eden ključnih zagotovil njene trdnosti in obstoja. Razredna organizacija pa je razpadla zaradi nacionalnega momenta, ta pa je bil tisti, ki je na eni strani drugo Jugoslavijo ustvaril, na drugi pa jo je razkrojil. Kljub temu da sta ena bistvenih značilnosti druge Jugoslavije njen politični sistem in njena oblast, ta je bila komunistična, torej razrednost, pa je bilo zanjo bistven, za njen nastanek, njeno »življenje« in njen konec nacionalni dejavnik. Nacionalno, ki je dobilo svoj negativni obraz v nacionalizmu oziroma nacionalizmih, in zato ni bilo več tisto, kar naj bi povezovalo, ampak je bilo tisto, kar je ločevalo in povzročalo težave.

Zgodovino Jugoslavije, prve in druge, je zelo težko, domala nemogoče, napisati. Vsaj za nas, ki smo bili v Jugoslaviji njen del, kajti vsak, ki se tega loti, ima svoj »nacionalni« pogled, pa čeprav se temu morda celo upira in ga želi preseči. Tujim opazovalcem jugoslovanske zgodovine je zato lažje pisati o jugoslovanski zgodovini brez kakšnega »nacionalnega« pridiha. Niso pa tudi ti pisci od »zunaj« na to imuni, kajti hitro so podvrženi nekemu »nacionalnemu« vplivu, npr. virov, ki jih uporabljajo pri svojem delu. Kmalu zato izgubijo »nacionalno nevtralnost« in prikazujejo predvsem vse s »centralističnega« stališča. Vsako odstopanje od tega, vsako posebnost vzamejo kot odklon, kot nekaj slabega, ne razumejo povsem bistva druge Jugoslavije, ki ni bila federacija, kakršna je bila npr. Sovjetska zveza. Druga Jugoslavija je bila sicer federacija z mnogimi potezami centralizma, kar je bil razlog za stalno notranje politično nasprotje, ki je dajalo drugi jugoslovanski državi posebno dinamiko, ni pa bila država, v kateri bi imel katerikoli narod, tudi številčno največji, formalno kakršnokoli nadvlado. Prav vprašanje nadvlade pa je ena od točk, ki je v jugoslovanski državi bila politično gibalo in tudi razlog njenega konca.

Sobivanje v Jugoslaviji ni bilo preprosto in je imelo vzpone in padce. Vse do končnega padca, ko so se nacionalni interesi tako izostrili in zaostri, da so postali med seboj tako nasprotni, da so bili že domala sovražni. Poti nazaj, k »bratstvu in enotnosti« kot frazi, ki je imela namen določiti idealen način sobivanja, ni več moglo biti. Jugoslovanska država je ekonomsko propadla, politično je ni bilo mogoče več sestaviti, pa tudi ne čustveno. Jugoslavija se je izpela!

* * *

V raziskavi o Sloveniji v Jugoslaviji, potekala je na Inštitutu za novejšo zgodovino od maja 2010 do maja 2013 kot temeljni znanstven projekt *Položaj in vloga Slovenije v jugoslovanski državi po drugi svetovni vojni (1945–1991)*, financirala ga je javna Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (šifra projekta J6-3634), je več raziskovalcev preučevalo najznačilnejše in najpomembnejše vidike položaja Slovenije in Slovencev v drugi Jugoslaviji. Knjiga vsebuje njihove bistvene ugotovitve oziroma prikaze posameznih vidikov Slovenije in Slovencev v Jugoslaviji. Tako so prikazani posamezni in izbrani gospodarski vidiki, npr. blagovna menjava Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami v luči izbranih kazalnikov, npr. industrializacijske stopnje s številom delovno aktivnega prebivalstva Slovenije, delovno aktivnih v industriji, in njihovega deleža, kako je bilo s slovenskim gospodarstvom in njegovim razvojem v Jugoslaviji, pa tudi »posledice« na življenjsko raven slovenskega prebivalstva. Slovenija je v Jugoslaviji zato kot »obljubljena dežela« in je bila zato močno priselitveno območje iz drugih delov Jugoslavije, kar je predstavljeno z izbranim primerom prišlekov z »juga« v Slovenijo. Ni pa oblikovala in vplivala na Slovenijo v Jugoslaviji le njena gospodarska značilnost, ampak so bili to tudi npr. vprašanje slovenskega jezika kot izraza slovenske narodne biti. Glede tega s(m)o bili Slovenci izvzeti iz določene stopnje unitarizma, ki ga je moč zaznati v politično določenem »zlitju« srbskega in hrvaškega jezika v »enotni« jezik. V uporabi ali možnosti uporabe slovenščine kot uradnega jezika v Jugoslaviji sta se tudi kazali značilnosti druge Jugoslavije, namreč enakopravnost in enakovrednost narodov, ki so jo sestavljali. Ne le slovenski jezik kot tako drugačen, da ga ni bilo mogoče jezikovno »poenotiti«, za Slovence je bila ena od značilnosti v Jugoslaviji tudi njihova stopnja pismenosti, ki je kazala na kulturno razvitost slovenskega naroda. Slovenci so vsekakor drugo Jugoslavijo dojemali kot svojo državo in Slovenijo videli kot samoumeven integralni del skupne države. Do konca osemdesetih let, ko je Jugoslavija kot država in ideja »jugoslovanstva« zašli v krizo, iz katere se ni mogla izvleči, se je prebivalstvo Slovenije čutilo povezano v jugoslovansko državno skupnost. Ta ni bila vprašljiva, četudi je bil s položajem Slovenije v Jugoslaviji marsikdo nezadovoljen. Jugoslavijo so sprejemali kot državo s številnimi prednostmi (v primerjavi z drugimi primerljivimi, npr. državami t. i. realsocializma – to bi sicer dalo misliti, da je bila jugoslovanska inačica socializma nerealna, nestvarna ne eni ali utopična na drugi strani), pri čemer pa so bili do nje tudi kritični. Poseben vidik slovenskega »jugoslovanstva« je bila vpetost slovenskih športnikov v jugoslovanski prostor, pa tudi nastanek t. i. slovenskega nacionalnega športa smučanja, ki je postalo sredstvo slovenske športne pa tudi

politične emancipacije. Šport, za katerega sta značilni tekmovalnost in želja po zmagi, je imel v Jugoslaviji nedvomno »nacionalno« noto, ki se je kaj hitro sprevrgla v nacionalistično. Vsekakor je imel v Jugoslaviji šport veliko politično pa tudi nacionalno vlogo. Skratka, v raziskavah raziskovalcev Inštituta za novejšo zgodovino so bili obravnavani vidiki položaja Slovenije in Slovencev v federativno organizirani jugoslovanski državi predvsem glede dosežene slovenske državnosti na področju političnih in gospodarskih odnosov ter tudi posameznih vidikov kulture, športa. Knjiga je prikaz geneze različnosti v državotvornem položaju Slovenije v drugi Jugoslaviji skozi kazalce položaja Slovenije v odnosu do zveznih oblasti in tudi do drugih federalnih enot zvezne jugoslovanske države.

Namen je bil tudi, da bi s preglednimi orisi predstavili tudi druge dele Jugoslavije in kako so tam – glede na zgodovinopisno delo – videli svoj položaj in vlogo v drugi jugoslovanski državi. Vsaka republika oziroma nacionalna enota je imela (ima) namreč svoj pogled na »svoje« jugoslovansko obdobje. Ti pogledi so različni, od pozitivnega do negativnega, kajti vsaka nacionalna sredina ima kakšno zamero do Jugoslavije in drugih narodov, s katerimi so živeli v njej. Žal v tem, da bi se lahko seznanili s temi pogledi ali ocenami o vlogi in položaju posameznih republik v drugi Jugoslaviji, nismo bili preveč uspešni, kajti zaradi različnih razlogov – »objektivnih« in »subjektivnih« – nismo uspeli dobiti takšnih problemskih preglednih člankov iz vseh nekdanjih republik jugoslovanske države. Prispevka iz Srbije, ki bo predstavil srbske poglede na Jugoslavijo in položaj Srbije v njej, ta naj bi bil po mnenju srbskih nacionalnih ideologov, kot je bil pisatelj in tudi politik Dobrica Ćosić, ki je v veliki meri oblikoval javno mnenje o srbski večvrednosti na eni in srbski manjvrednosti ali krivicah, ki so se jim dogajale zaradi nekakšnega slabega, nepravilnega odnosa do Srbov v drugi Jugoslaviji na drugi strani. Ćosićevih misli, da Srbi v vojni dobivajo, v miru pa izgubljajo, čemur je pritrjevalo tudi srbsko zgodovinopisje (vsaj zelo velik njegov), žal nismo uspeli dobiti. Prav iz Srbije pa so bili na Jugoslavijo zaradi njene federativnosti, ki se je razvijala v smeri konfederativnosti ali sodržavja, kar ni bilo v »politični« Srbiji, pa tudi tamkajšnji javnosti, na katero je vplivala politika, sprejeto z odobravanjem, dani najbolj kritični pogledi. Avtor, ki je svojo udeležbo na simpoziju, organizirala sta ga Inštitut za novejšo zgodovino in Muzej novejše zgodovine Slovenije na temo Slovenija v Jugoslaviji (28. in 29. november 2013 v Ljubljani) sicer potrdil in celo poslal povzetek svojega referata, se nato simpozija ni udeležil (brez pojasnila ali opravičila) in se ni več javil organizatorjem. Pogled srbskega zgodovinopisja na čas druge Jugoslavije in na Srbijo v njej je tako ostal nepredstavljen. Izpadla je tako predstavitev enega od narodov, tistega, ki je bil močan dejavnik nastanka, življenja, kakršno je bilo v jugoslovanski državi, prvi in drugi, s poudarkom na političnem življenju, in konca jugoslovanske države. Iz Srbije je prispevek, ki

sicer govori o »razrednem«, o nastopanju novih oblasti po drugi svetovni vojni do »razrednega sovražnika«, kar pa je bil pojav v vsej jugoslovanski državi. Povsod je potekala razredna, »lastninska« faza revolucije, ki je dobila po koncu druge svetovne vojne v politiki novih oblasti močan, kar prevladujoč poudarek. Glede tega je primer tega iz Srbije sicer nekakšna izjema (ki potrjuje pravilo), saj je bila tam zaradi poskusov obuditve političnega strankarstva, ki je imelo željo reševanja srbskega »nacionalnega vprašanja«, tj. vloge Srbov v Jugoslaviji, to bolj politično poudarjena in odmevno kot drugod po Jugoslaviji, kjer je bilo razredno, s poseganjem v lastnino z razlaščenjem oz. podržavljanjem, bolj jasno in brez poudarjenih »nacionalnih« momentov. Glede poseganja v lastnino ni bilo med posameznimi predeli Jugoslavije bistvenih razlik, povsod je bila izvajana t. i. patriotična nacionalizacija, ko je bilo poseganje oblasti v zasebno lastnino prekrivano s kaznovanjem zaradi kolaboracije. So pa v Srbiji politiki iz vrst predvojnih političnih strank, ki so jih skušali obuditi, aktivno posegli v »nacionalno vprašanje« in v federativnost, saj so imeli do te pomisleke, češ da gre za delitev srbskega naroda in srbskega ozemlja v več federalnih enot, nasprotovali pa so tudi nastanku makedonske federalne enote. Njihova razrednost se je kazala na nacionalnem področju.

* * *

Monografija o vlogi in položaju Slovenije v drugi Jugoslaviji prinaša v avtorsko izbranih temah predstavitev zgodovinskega dogajanja v Sloveniji in v Jugoslaviji na več področjih. Težko, če ne kar nemogoče, je v eni raziskavi in v eni knjigi prikazati vse vidike Slovenije v drugi Jugoslaviji, od političnih, gospodarskih do t. i. infrastrukturnih. O sorazmerno dolgem obdobju, dolgem blizu pol stoletja, je namreč tem, ki so oblikovale zgodovinsko dogajanje, zelo veliko in nanje ne more dati enotnega, enostavnega ali celo končnega odgovora niti zgodovinopisje niti druge vede, ki se ukvarjajo z družbo, politiko, gospodarstvom in drugimi platmi življenja v preteklosti in sedanjosti. Namen tega dela je prikazati posamezna dogajanja in procese, ki so bili značilni v preteklosti Slovenije v Jugoslaviji. Verjamem, da je s to monografijo ta namen kljub temu dosežen in da je z njo dana »podoba« obdobja Slovenije v Jugoslaviji, in tudi, da je dobilo svojo podobo tudi jugoslovansko obdobje Slovencev.